

СУЧАСНІ ЕТНОНАЦІОНАЛЬНІ КОНФЛІКТИ У КРАЇНАХ ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

На початку вересня 2001 року під уламками “близнюків” ВТЦ було остаточно поховано сподівання навіть найзапекліших оптимістів щодо мирного розвитку пост-конфронтаційного світу, поступового відходу від воєн та конфліктів як засобів вирішення політичних проблем. Щоправда, 90-і роки минулого століття начебто теж не давали надто великих підстав, аби сподіватися на докорінні зміни у схильності людей і навіть окремих народів силоміць розв’язувати

назрілі соціально-економічні та інші негаразди, в тому числі часто-густо за рахунок своїх сусідів, представників інших національностей чи конфесій.

Проте певний час ці трагічні події сприймалися як інерційні залишки процесу руйнації тоталітарних систем, колапсу біполярного світоустрою. Недаремно саме на регіоні ЦСЄ та пост-радянському просторі було сконцентровано головну діяльність міжнародних безпекових та правозахисних організацій, насамперед таких як ОБСЄ та Рада Європи. Разом з тим, за прагненням відновлення “цивілізованого порядку” та побудови громадянських суспільств на згаданих теренах цілком не виправдано відійшов на задній план той факт, що й “благополучні” західноєвропейці так само не позбавлені вірусу дестабілізуючих націоналізму та сепаратизму, і що етнопонаціональні негаразди продовжують залишатися нерозв’язаними у цілій низці держав “єдиної Європи”. Притому йдеться не про вияви расового зіткнення, які, певною мірою, можна було б списати на відносну новизну процесу масової міграції “Південь-Північ”, а про ситуації, де головними діючими особами є групи автохтонного населення. Тобто йдеться про проблеми, що вони мають давнє історичне коріння, і які відтак дуже важко викорчувати з усталеного ґрунту.

В різні роки даної проблематики торкалися як західноєвропейські вчені (для яких дана царина становила безпосередньо практичну значущість), так і радянські, які згодом, ставши “російськими” та “українськими”, de-facto все одно відносяться до однієї етнополітологічної “школи”.

Враховуючи обмежений обсяг статті, зупинимося стисло лише на деяких показових, з нашої точки зору, прикладах.

Традиційно проблемним і навіть вибухонебезпечним, перш за все, з урахуванням національно-етнічної специфіки, протягом вже багатьох десятиліть вважається невеличкий територіально, але доволі густо заселений регіон на півночі Піренейського півострова, відомий під назвою “Країна басків”.

Баски, унікальна етнічна група, генеза якої не простежена однозначно до кінця навіть до сьогодення, оселилися в Північних Піренеях ще в VI столітті. Існують найрізноманітніші думки щодо походження нинішніх басків, серед яких навіть така, що вони є нащадками жителів напівміфічної Атлантиди. Як би там не було, з повною впевненістю можна констатувати те, що баскський народ кардинально відрізняється своєю мовою та культурно-історичними традиціями від решти населення як Іспанії, так і південно-західної Франції, невеличка частина якої відноситься до т.зв. “Басконії”.

В абсолютній своїй більшості ж баски проживають у 4 історичних областях сьогоденної Іспанії, а саме - в Біскаїї, Гіпускоа, Алаві та Наваррі. Чисельність баскського населення є відносно невеликою - близько 2,2 млн. чол. (що становить 2,3% населення всієї Іспанії), але його соціально-політична роль у західноєвропейському суспільстві аж ніяк неспівставна з просто згаданими цифрами.

Слід зазначити, що національне питання в Іспанії має доволі давнє коріння і часто густо етнічний націоналізм тісно переплітається тут з регіоналізмом. Значною мірою це пов'язане з історичною практикою “автономізації згори”, коли ще у стародавні часи кожен регіон іспанського королівства (або сьогоденна “історична область”) отримував т.зв. “фуерос”, тобто певні права і привілеї, які дещо обмежували центральну королівську владу. Разом з тим, “фуерос” не були однозначно константою, вони як давалися, так і час від часу відбиралися черговим монархом, отже протягом майже всієї історії в країні точилася боротьба за автономні, але водночас “наднаціональні” права.

В XIX столітті бурхливий розвиток капіталізму в Країні басків, зростання технічної модернізації виробничих відносин стали випереджати загальноіспанські показники. Відтак, з одного боку, більш вигідне становище у порівнянні з рештою країни давало нові підстави для ведення мови вже не тільки про автономію, а й відокремлення від відсталіших областей іспанського королівства. З іншого боку, соціально-економічна привабливість північного регіону зумовила, серед всього іншого, істотне збільшення міграційних потоків, і гомогенне до того баскське населення стало відчувати все більший вплив “чужинців”, що згодом почало розглядатися як потенційна загроза національно-етнічній ідентичності. Невипадково саме в той період (а саме - в 1894 р.) в Басконії виникла перша велика націоналістична організація - Баскська націоналістична партія (БНП). Втім до певної пори вона так і не змогла стати провідною політичною силою баскського суспільства.

У роки іспанської революції 30-х років XX ст. (або т.зв. роки “Другої республіки”) баскський націоналістичний рух значно наблизився до своєї мети набуття Країною басків самостійного статусу. Протягом 1936-1937 рр. Басконія являла собою досить широку автономію, на яку погодилося керівництво республіканців. Однак прикінцева перемога генерала Ф.Франко поклала край не лише сподіванням на подальшу суверенізацію, а й будь-яким відкритим проявам національної самосвідомості. Аж до кінця 50-х років іспанська нація розглядалася диктаторським керівництвом країни як гомогенна, і будь-які етнічні “вкраплення” в титульний кастильський етнос не сприймалися.

Звісно, гоніння на баскський націоналістичний рух не змогли повністю знищити його як такий, а лише примусили його перейти на певний час у підпілля. Як кожна дія породжує адекватну протидію, репресії франкістського режиму загострили відчуття національної гідності серед переважної частини баскського населення, підштовхнувши його лідерів до більш рішучих, силових методів боротьби за встановлені цілі, що стало новим у порівнянні з відносно поміркованою БНП.

В липні 1959 р. на хвилі антифашистського студентського руху в Басконії виникла лівацька організація ЕТА (“Euzkadi ta Askatasuna”), або “Батьківщина басків та свобода”. Саме їй судилося невдовзі перебрати на себе провідні позиції у баскському націоналістичному русі, стати суттєвим дестабілізуючим чинником іспанської держави, перманент-

ною загрозою стабільності на Піренеях. В 1968 р. в якості принципових засобів боротьби за національне самовизначення ЕТА прийняла “політику збройного конфлікту та революційної війни”. Генеральна ж мета ЕТА описувалася математичною формулою “ $4+3=1$ ”, що на практиці означало об’єднання чотирьох баскських провінцій Іспанії (Біскайя, Алава, Гіпускоа й Наварра) та трьох округів французького департаменту Нижні Піренеї у суверенну державу. Практично відразу ж ЕТА розгорнула терористичну діяльність, спрямовану, перш за все, проти представників державної влади та поліції.

Смерть диктатора Ф.Франко в 1975 р. та повернення Іспанії до демократичного шляху розвитку так чи інакше не могло не відбитися й на націоналістичному русі в Басконії. В середині 70-х років досить жорсткі внутрішні дискусії в ЕТА розкололи її на політичну та військову частини. У 1978 р. нова конституція Іспанії проголосила право окремих іспанських провінцій на автономію, затвердивши “принцип регіонального самоврядування через діяльність інституцій автономної спільноти”. Того ж року на базі політичної фракції ЕТА було створено партію Еррі Батасуна (“Народна єдність”).

Проте, перш за все, саме з діяльністю ЕТА й надалі пов’язувалося “баскське питання”, адже незважаючи на загальну демократизацію і готовність мадридського уряду до визнання автономних прав регіонів, в країні залишилася згуртована політична сила, яка відверто наполягала на необхідності боротьби аж до повного відокремлення однієї з провінцій, що вона демонструвала не лише на словах, а й на справі. Більш того, терористична діяльність ЕТА сягнула за межі Іспанії, перекинувшись на південний захід Франції.

В липні 1998 р. трьома націоналістичними організаціями Іспанії - Баскською націоналістичною партією, “Конвергенцією та союзом Каталонії” і Блоком націоналістів Галісії було прийнято т.зв. “Барселонську декларацію”, адресовану, перш за все, королю і урядові, сутність якої полягала в необхідності остаточного визнання Іспанії багатонаціональною державою і поглибленні автономізації аж до надання права областям на власну зовнішню політику. ЕТА не підтримала закладених в Декларації ідей, в черговий раз підтвердивши свою готовність йти до переможного кінця шляхом збройної революційної боротьби.

Розгул терористичних акцій ЕТА на межі ХХ-ХХІ століть призвів зрештою до того, з чим, мабуть, досить довго зволікали демократичні уряди пост-франківської Іспанії, а саме - проголошення ЕТА поза законом у серпні 2002 р. Тепер навіть в разі доведення просто належності людини до цієї організації, вона на цілком законних засадах притягається до кримінальної відповідальності. Підписано також спеціальну іспансько-французьку угоду про співробітництво двох країн у боротьбі проти збройного баскського сепаратизму.

Водночас, центральний уряд в Мадриді регулярно підтверджує свою готовність до ведення переговорів про розширення автономії Басконії, в руках місцевої влади якої вже зараз такі серйозні сфери суспільно-політичного життя як система оподаткування, контроль над поліцією, освітні програми тощо.

Втім ЕТА вже не вперше у своїй історії опинилася на нелегальному положенні, і хоча за деякими даними її підтримка серед баскського електорату не перевищує 20%, зовсім не варто чекати на припинення діяльності даного угруповання у найближчій перспективі.

Особливе місце серед “проблемних” країн Західної Європи посідає Велика Британія, на території якої вже майже століття розгортається один з найбільш тривалих і складних конфліктів на європейському континенті. Природно, ми маємо на увазі Північну Ірландію, серед понад півтора мільйонного населення якої 58% складають британці-протестанти і 42% - ірландці-католики; саме між цими двома сегментами північноірландського суспільства й точиться до сьогодні запекла боротьба.

Слід відзначити, що північноірландський конфлікт має кілька рівнів протистояння, а саме - релігійний (католики-протестанти), історичний (місцеві-прибулі), політичний (націоналісти-“юніоністи”) та етнокультурний (ірландці-британці).

Британська монархія розпочала активну колонізацію Північної Ірландії (або, як її ще інколи називають, Ольстера) у XVII столітті, коли туди стали переселятися переважно шотландці-аграрії, які досить швидко налагодили велике сільськогосподарське виробництво, перетворившись згодом на основний осередок місцевої буржуазії. На кінець того ж століття британські протестанти, будучи явною меншістю серед ірландського населення, загалом, беззастережно переважали ірландців-католиків на півночі Ірландії. Відтак ще в ті давні часи фактично було закладено “міну уповільненої дії” під громадянській мир і спокій у Північній Ірландії, створено засади для подальшої ескалації етноконфесійного протистояння.

На початку першої світової війни в Ірландії остаточно сформувався союз національно-патріотичних сил, які стали ініціаторами загальнонаціонального повстання 24 квітня - 1 травня 1916 р. На короткий час в Ірландії навіть був сформований тимчасовий республіканський уряд на чолі з “гельським націоналістом” П.Пірсом. Втім повстання виявилось невдалим, британській монархії вдалося досить швидко його придушити, а лідерів ніким не визнаної “Ірландської Республіки” було страчено.

Наступна революція 1919-1923 рр. в Ірландії формально також виявилася незавершеною. Проте більша частина Ірландії у 1921 р. отримала статус домініону, а після другої світової війни, на хвилі поступової руйнації Британської імперії, в квітні 1949 р. було проголошено Ірландську Республіку. Однак 6 північних графств залишилися під владою Великої Британії (нагадаємо, що на відміну від решти країни британці-протестанти склали більшість).

Слід зазначити, що фактично до початку 60-х років британські уряди ставилися до питання Північної Ірландії без великої занепокоєності, ігноруючи пригноблення корінного католицького населення і будучи впевненими, що статус-кво в Ольстері зберігатиметься ще довгі часи. Проте, як виявилось, існуючий спокій був суто зовнішнім. У 1954 р. було відновлено діяльність Ірландської республіканської армії (ІРА), головної рушійної сили республіканської революції 20-х років. “Бойовий загін північноірландського національно-визвольного руху” ставив за мету усіма засобами аж до збройних домагатися возз’єднання Ольстера з рештою Ірландії. Трьома роками пізніше, в 1957 р., було створено партію Шинн Фейн (“Ми самі”) в якості політичного крила ІРА.

5 жовтня 1968 р. велика організована демонстрація ірландців-католиків в м. Деррі, які вимагали припинення дискримінації за місцем проживання (фактично, системи “гетто”) та розслідування фальсифікацій в ході місцевих виборів, була розігнана протестантською поліцією, а велика кількість її учасників зазнала репресій. В серпні 1969 р. під формальним приводом “захисту католицької меншості” британський уряд направив до Північної Ірландії регулярні війська. Балансування на межі громадянської війни підштовхнуло організовану частину національно-визвольного руху Ольстера до певного перегрупування. В 1970 р. відбувся розкол Шинн Фейн та ІРА та т.зв. “регулярні” та “тимчасові”. Притому перші, залишаючись рішучими прибічниками возз’єднання з Ірландією, стояли на позиціях поміркованості і цивілізованих шляхів боротьби, а другі наполягали на веденні війни до переможного кінця, не гребуючи жодними засобами, у тому числі суто терористичними.

30 січня 1972 р., коли чергова католицька демонстрація у м. Лондондеррі була розстріляна англійськими десантниками, увійшло в ірландську історію як “кривава неділя” і стало тим вододілом, від якого можна відраховувати збройний етап у північноірланд-

ському конфлікті. Тоді ж британським урядом було скасовано правомочність місцевої законодавчої влади і введено “пряме правління” з Лондону.

Подальші 70-80-і роки відзначалися чергуванням обопільних силових акцій з досить малоуспішним переговорним процесом. Поступатися позиціями не хотіли, перш за все, крайні сили з обох сторін як ІРА та Шинн Фейн, так і “юніоністи” (жорсткі прибічники перебування Ольстера під британською короною). Так, фактично ні до чого не привели вибори до Північноірландської Асамблеї в 1982 р., оскільки в них відмовилася брати участь навіть поміркована католицька Соціал-демократична лейбористська партія (СДЛП); нічим не закінчилася спроба утворення т.зв. “Нового ірландського форуму” наступного, 1983 року, на цей раз вже - через неучасть в ньому ані юніоністів, ані Шинн Фейн. Зате саме в цей час загальновідомою стала терористична діяльність “тимчасової ІРА” на чолі з Дж.Адамсом, з якою досі часто-густо асоціюють найяскравіший прояв протистояння у Північній Ірландії.

Хоча чимало сподівань покладалося на “Англо-ірландську угоду щодо Північної Ірландії” 1985 р. по Північній Ірландії, вона також не стала наріжним каменем у процесі північноірландського врегулювання. Натомість, угода зайвий раз засвідчила, що шлях до нормалізації ситуації в Ольстері недоцільно шукати у площині двосторонніх англо-ірландських відносин.

Вибори до новоутвореного “Ольстерського форуму” 30 травня 1996 р. засвідчили збереження політичного статус-кво за відносного переважання протестантської більшості. Серед юніоністів лідерами стали Ольстерська юніоністська партія (25%) та Демократична юніоністська партія (19%); серед націоналістів - СДЛП (22%) та Шинн Фейн (15%). Відтак ситуація знову-таки виглядала доволі глухою, з малозрозумілими перспективами. 10 червня 1996 р. розпочалися багатопартійні переговори із встановлення миру у Північній Ірландії. Проте з самого початку Шинн Фейн не було допущено до переговорів, а у подальшому обструкціоністську позицію декілька разів займала Ольстерська юніоністська партія.

Зрештою переговорний процес вдалося перевести в нормальне русло, особливо з приходом до влади у Великій Британії в 1997 р. уряду Т.Блера. Переговори, найвищим досягненням яких можна вважати т.зв. “угоди великденної п’ятниці” 1998 р., завершилися згодою про “деволюцію” (інакше - автономізацію) Північної Ірландії та відновлення повноважень ольстерського парламенту 30 листопада 1999 р., а наступного дня відповідний закон було схвалено британським парламентом. Відтак в Ольстері офіційно припинилося пряме правління з Лондону, яке тривало чверть століття, створювався уряд у складі 10 чоловік - 5 католиків та 5 протестантів. У компетенції Лондону ж залишилися питання зовнішньої політики, безпеки та збору податків. У свою чергу, з конституції Ірландії виключалися статті, у яких говорилося про те, що північні графства є невід’ємною частиною Ірландії.

Однак ейфорія тривала недовго, оскільки ІРА не збиралася повністю складати зброю, що було передбачено досягнутими домовленостями. Після того як минув час, відведений для роззброєння, 8 лютого 2000 р. британський парламент вимушений був відновити пряме правління з Лондону. Втім через деякий час, у тому ж 2000 р., автономний статус Північної Ірландії було де-факто поновлено, місцеві органи влади продовжували виконувати свої функції.

Наприкінці вересня 2001 р. президент Шинн Фейн та визнаний лідер ІРА Дж.Адамс заявив про складення Ірландською Республіканською Армією зброї. Але з самого початку цю заяву варто було сприймати як вимушений крок, спричинений насамперед резонансом від терактів 11 вересня 2001 р. в Нью-Йорку і піднятою хвилею антитерористичної боротьби.

Хоча порівняно з попередніми часами у розв'язанні північноірландської проблеми вдалося досягти помітного прогресу, остаточне вирішення все ще уявляється доволі туманним, адже глибинні причини етноконфесійного протистояння в Ольстері так і не ліквідовані. Що стосується католиків-націоналістів, то їхнє ставлення до майбутнього Північної Ірландії також не є однотайним: 34% згодні були б на подвійний суверенітет Великої Британії та Ірландії, 31% хотіли б возз'єднання з Ірландією, 15% влаштовує широка автономія у складі Великої Британії та 10% виступають за повну незалежність і державний суверенітет провінції.

Нарешті хотілося б загадати ще про одну проблему подібного роду, яка актуалізувалася останнім часом у зв'язку з черговим розширенням Європейського Союзу. Йдеться про греко-турецький конфлікт на Кіпрі, який втілюється у багатолітньому протистоянні двох найбільших етнічних общин на острові - грецької (78%) та турецької (18%).

При тому, що довгий час (1571-1878 рр.) Кіпр перебував у складі Османської імперії, переважну більшість його населення складали греки. Саме цим пояснюється багатовічна популярність серед кіпріотів такого поняття як "енозіс", себто возз'єднання острова з "континентальною" Грецією. В 1878 р. Велика Британія перебрала адміністративний контроль над Кіпром, а в 1925 р. його було проголошено британською колонією.

З плином часу процес розпаду британської імперії торкнувся й Кіпру. Враховуючи велике геостратегічне значення острова в умовах міжблокового протистояння, а також антибританські виступи, які особливо стали поширюватися починаючи з 1955 р., керівництвом НАТО було розроблено рішення, яке торкалося трьох країн-членів альянсу, що мали безпосередні інтереси на Кіпрі, і яке стало основним змістом відповідних Цюрихсько-Лондонських угод 1959 р. Так, Велика Британія надавала Кіпру незалежність, Греція відмовлялася від зазіхань на нього, а Туреччина - від вимоги його поділу. Однак це рішення практично ніяк не стосувалося внутрішніх національно-етнічних проблем.

У 1963 р. напруженість у стосунках двох общин призвела до збройних зіткнень, при тому настільки серйозних, що на початку 1964 р. на Кіпр були надіслані миротворчі війська ООН (UNFICYP), мандат яких відтоді регулярно поновлюється. Після приходу до влади в Греції т.зв. "чорних полковників" в 1967 р. становище на Кіпрі загострилося ще більше. В 1974 р. грецькою владою було інспіровано на острові державний переворот, який було придушено, але що не завадило Туреччині висадити на півночі Кіпру свої війська під приводом "відновлення конституційного порядку і захисту турецької меншини". Острів де-факто став поділеним надвоє - 60% території займали греки-кіпріоти, 40% - турки. В листопаді 1983 р. керівництво турецької общини проголосило утворення незалежної держави - Турецької республіки північного Кіпру (ТРПК), яку до сьогоднішнього моменту не визнала жодна країна, крім самої Туреччини.

Вступ Кіпру до ЄС у 2004 р. поки що не призвів вирішення проблеми, яка не знаходить виходу вже майже 40 років. Однак багатосторонні зусилля, які докладаються як в рамках Європейського Союзу, так і НАТО, дають певні приводи для певного оптимізму...